

XAVIER GALMICHE

„TRICETILETÁ KAMPAŇ ZAHRANIČNÍ VE SLUŽBÁCH ČESKÉ LITERATURY“

Hanuš Jelínek očima A. Nováka

Jak je třeba a jak je vůbec možné pojednávat o české literatuře v cizině, zvláště pak ve Francii? Tato otázka vyvstala se vsí naléhavostí již v samých počátcích ideje Československa a tvořila až do zániku první republiky jakousi konstantu. Tato skutečnost je vysvětlitelná strategickým postavením, jež Francie zaujímala v české diplomacii přinejmenším do uzavření Mnichovské dohody. Právě tyto politické předpoklady značně poznamenaly jinak a priori „neutrální“ kritické úvahy o uměleckých dílech, jak výtvarných, tak literárních. Na tomto místě se však omezím na stručnou charakteristiku dvou značně protichůdných koncepcí předkládaných Hanušem Jelínkem a Arne Novákem, osobnostmi, které jinak pojilo pevné a věrné přátelství.¹

Arne Nováka, jemuž je tento sborník věnován, zde jistě není třeba blíže představovat, poznamenejme nicméně, že se dosavadní kritická literatura věnovala převážně jeho složitému, problematičkému a zároveň plodnému vztahu k německé kultuře (Vodička 1940). Novák se však, jak se zdá, systematicky zajímal i o úroveň informací předkládaných francouzské veřejnosti.² Naopak zde snad nebude na škodu připomenout dvojí kariéru, dvojí poslání Hanuše Jelínka (1878–1944), totiž českého literáta a zároveň (či především) předního propagátora české kultury ve Francii. Díky přízni čechofilních francouzských slavistů, obzvláště Ernesta Denise, byl roku 1910 pověřen cyklem přednášek o české literatuře pořádaných Sorbonnou (zveřejněných pod názvem *La littérature tchèque contemporaine*, 1912). Jelínek, jenž byl ostatně zetěm Aloise Jiráska, se stal dokonce členem delegace při mírové konferenci, která zahájila svá jednání v Paříži v lednu 1919. Až do třicátých let zůstane Jelínek pilířem oficiální českosloven-

---

¹ Jelínek a Novák spolupracovali, Jelínek dokonce přeložil do francouzštiny Novákův text *La beauté de Prague*, část slovního doprovodu ke grafickému cyklu T. F. Šimona *Praha*, 1911 (Novák 1913). Viz rovněž Jelínkův nekrolog *Za přítelem* (*In memoriam Arne Nováka* 1940: 91–94).

² Zaznamenal např. pokroky, které učinil William Ritter (Jelínkův předchůdce v rubrice „lettres tchèques“ v *Mercure de France*) v hodnocení současné literatury (Novák 1909–1910).

ské propagandy ve Francii, hlavně se však vyznamená svými pozoruhodnými, ve francouzštině psanými syntézami věnovanými české literatuře (kritické práce: *Etudes tchécoslovaques* [Československé studie], Paříž, 1927, a především třídílná *Histoire de la littérature tchèque* [Dějiny české literatury], Paříž, 1930, 1932, 1935), stejně jako svými překlady z češtiny do francouzštiny (zvl. *Anthologie de la poésie tchèque* [Antologie české poezie], Paříž, 1935).

Je zajímavé sledovat vývoj Novákových kritik Jelínkových publikací určených francouzské veřejnosti. Jejich srovnání vypovídá o Novákově rostoucím odstupu, ba i o nesouhlasu se způsobem, jakým se jeho přítel Jelínek zhostil své úlohy vyslance české kultury ve Francii. Tak píše s nadšením o první Jelínkově práci ve francouzštině, která vyšla ještě před první světovou válkou:

„Roku 1910 konal na pařížské Sorbonně profesor Hanuš Jelínek soustavný cyklus přednášek o naší nové literatuře; bylo to to nejkrásnější ovoce našich česko-francouzských styků v posledních letech. [...] [Jelínek] musil potlačit vše odborně suchopárné a naopak podtrhnouti vše, co by mohlo v Paříži vzbudit příbuzenský ohlas. Byl nucen zaměnit nejednou úlohu literárního dějepisce metodou půvabného causeura [...]; byl tlumočnickem, zastáncem, mluvčím přístupného poznání, jež opírajíc se o všechny příslušné prameny domácí, bylo účelně upraveno pro posluchače francouzského“ (Novák 1912).

Novák ve svém rozboru tedy schvaluje myšlenku, že obsah kulturní informace nutně musí brát ohled na povahu toho, komu je určena, a že se jí tudíž musí přizpůsobit i metoda výkladu. Můžeme zde hovořit o „okolnostní“ koncepci divulgace určité kultury, v níž rozhodující roli hraje situace příjemce. Doba vydání Jelínkovy práce i Novákova posudku poznamenaná jak bojem o národní myšlenku, tak i atmosférou blížící se války, byla pro tuto koncepci jistě určující. Po všimněme si mimochodem, jak málo lichotivá je Novákova představa (alespoň na první pohled) o francouzském publiku, které by si více cenilo svůdných slov „causeura“ než vědomostí specialisty. (Jde však rovněž o dobové klišé: tak např. Francis Baumal ve svém oslavném článku o Jelínkovi, psaném pro *Revue française de Prague*, vzpomíná, že „byla rozkoš poslouchat jeho ‚causerie‘, okrášlené nejjemnějšími květy francouzské duchaplnosti, jež, protože mu byla vlastní, byla příčinou jeho lichotivých úspěchů, ať již hovořil na veřejnosti, nebo v literárních a mondénních salonech, které rád navštěvoval a kde byl s radostí přijímán.“³ Z trojice velkých českých emigrantů, které Baumal uvádí – Mucha, Kupka a Jelínek – to byl bezpochyby posledně jmenovaný, kdo nejlépe splynul s onou ležérní, duchem jiskřící existencí, která se obecně pokládala za kvintescenci pařížanství.)

Těsně před válkou začala Jelínka ovládat metafora křížové vypravy, k níž přirovnával své divulgační úsilí. Ne bez zadostiučinění a s jistou dávkou sebestylizace shrnul Jelínek o mnoho let později v dopise adresovaném Novákovi svůj

3 „On écoutait avec plaisir ses causeries, ornées de la fine fleur de l'esprit français, qui, lui étant naturel, lui valait des succès flatteurs, soit qu'il parlât en public, soit qu'il causât dans les salons littéraires et mondains où il aimait fréquenter, où l'on aimait le recevoir“ (Baumal 1929: 116).

tehdejší život: „Snad jednou [...] najdu čas napsat něco ze svých vzpomínek na svou třicetiletou kampaň zahraniční ve službách české literatury, na kampaň, již jsem kdysi vědomě a dobrovolně obětoval svou univerzitní kariéru.“ K vojenské metafoře přidává i metaforu „poslání“ či jakési „bohoslužby“ pro větší slávu české kultury. Pokračuje: „Bývala to často velmi krušná cesta a práce ne snadná, ale nelituji toho. Psát slušně francouzsky je i ve Francii věc dost vzácná; mně se nejednou dostalo toho zadoštíření, že dobří francouzští stylisté mi mohli vyslovit své překvapení, kterak jsem to vlastně dokázal, že jsem se naučil jejich řečí psát.“⁴

Tento militantní či obětavý přístup, tolik účinný před válkou, začal v Československé republice ztrácet své opodstatnění. V jednom ze svých článků, o němž bude dále řeč, Novák velmi výstižně analyzuje vztah Čechů k historickému románu: „Úspěch [básníků-historiků] byl dán méně literární úrovní jejich prací, než politickými zájmy českých kruhů v době národního obrození. To jednoznačně dokládá případ Aloise Jiráka [...]. Avšak hned poté, co národ dosáhl své politické nezávislosti, tento vášnivý zájem o historii rychle klesl.“⁵ Není těžké si představit, že Novák mohl toto stanovisko snadno vztáhnout i na oblast divulgace české literatury v zahraničí. Argumenty ve prospěch toho, co jsme výše nazvali „okolnostní divulgací kultury“, zůstaly stejné, ale Novákovo stanovisko se mezitím změnilo. Z daleko stručnější recenze na Jelínkovy *Etudes tchécoslovaques* z roku 1927 lze vskutku soudit, že Novák dřívější argumentaci obrátil. Bez útočnosti, ale též bez přívětivosti poznamenal: „Možno pověděti, že Jelínek, užívaje dovedně příslušné literatury a přizpůsobiv její výtěžky průměrnému obzoru vzdělance francouzského, zpopularizoval zde své názory, které bychom mohli označit jakožto jiráskovské“ (Novák 1927). Jemně tím prosvítá výčitka na adresu Jiráskova zetě, že předmět svého výzkumu upravuje podle vlastních, ideologicky zabarvených hledisek. V heslu *Ottova slovníku* věnovaném Jelínkovi se Arne Novák o několik let později vyjádří o „duchu umělecké popularizace a kulturní propagandy“, který provází veškeré Jelínkovy práce (Novák 1934).

Můžeme dokonce předpokládat, že Novákovi, který v té době již pracoval na svých monumentálních *Přehledných dějinách literatury české*, výklady frankofilního přítele zhostejněly. V recenzi z roku 1922 útočí Arne Novák dost prudce na „zběžné a nesprávné úvahy“, které si dovolil Miroslav Rutte v úvodní studii o české literatuře pro bruselský časopis *L'Art libre*: „Zcela zběžný a namnoze nesprávný jest Rutteův článek úvodní o národním obrození a literatuře XIX. století. Možno-li o Chelčickém i o Komenském mluvit jako o křesťanských anarchistech a předchůdcích Tolstého. Jest správné stavěti životní dílo Jungmannovo

4 Praha 3. listopadu 1928, dopis uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, 6/91, 02296, fond A. Novák.

5 „Le succès [des historiens-poètes] tenait beaucoup moins à des raisons de réussite littéraire qu'aux préoccupations politiques des milieux tchèques de l'époque du Renouveau national. C'est ce que prouve clairement le cas d'Aloïs Jirasek [...]. Mais par la suite, à peine la nation eut-elle conquis son indépendance politique que l'on vit subitement diminuer dans le public ce goût passionné de l'histoire“ (Novák 1935: 146).

jako pouhé úsilí slovníkářovo proti uměleckým snahám evropského západu? [...] Mir. Rutte umí dobře postihnouti ducha i tvar jednotlivých zjevů současných, ale síly mu ihned vypovídají, když se pokouší o historickou perspektivu“ (Novák 1922). Stojí za zmínku, že tato kritika – sice ostrá, ale vlastně jen příležitostná – odráží hlavní Novákovu snahu, kterou bychom mohli nazvat genetikým tazáním po charakteru české literatury, po jejím původu, po procesu jejího utváření, po jejím postavení v evropském vývoji. S podobnou kritikou Jelínkových výkladů se však u Nováka nesetkáme. Znamená to snad, že si jich Novák cenil více? Je možné, že ne: možná, že si dal práci s odpovědí Ruttemu právě proto, že jej pokládal za svým způsobem vážnějšího protivníka, než jakým byl „umělecký vulgarizátor“ Jelínek, a že byl přesvědčen o daleko větší škodlivosti chyb, jichž se dopustil opravdový literární kritik, o jejich vážnějším dopadu na hodnocení české kultury v zahraničí.⁶

Při četbě Novákových kritik se nemůžeme zbavit dojmu, že se postupně distancoval, či že dokonce začal odsuzovat Jelínkovu metodu. Je možné, že se tento vývoj uspíšil institucionálními ambicemi obou přátel. Svým způsobem byl Novák, tehdy již známý kritik, Jelínkovým potenciálním sokem, který mohl ohrozit jeho postavení „oficiálního mluvčího“ české literatury ve Francii. Z jejich korespondence je cítit, že mezi nimi začala vládnout jistá konkurence. Jelínek sám sebe stylizuje do role nepostradatelného prostředníka mezi Francií a Československem. V tomto duchu píše Novákovi v dopise poslaném z Paříže 2. května 1919: „Zde, ve městě ohromných sociálních protiv, cítíš se stále pouhým chudákem. Naproti tomu cítím dobře, že mám jistou povinnost jít dál cestou, kterou jsem jednou nastoupil.“⁷

Na druhé straně se slavný pařížský slavista André Mazon zmiňuje v dopise z 20. ledna 1923 o svém úsilí zveřejnit v Institutu slovanských studií (ostatně umístěném v domě rodiny Ernesta Denise) překlad Novákovy příručky *České písemnictví z ptačí perspektivy* (1920). Z jiného dopisu, datovaného 30. listopadu, víme, že Mazon již obdržel přeložený Novákův text.⁸ André Tibal, tehdy zaměstnaný ve Francouzském institutu v Praze, napsal Novákovi 6. ledna 1923: „Právě jsem dočetl Tilserův překlad Vašeho náčrtku dějin české literatury. [...] Uvažuje se o vydání vašeho díla v knihovnici Institutu slovanských studií.“⁹ Veškeré Mazonovo úsilí však nikam nevedlo, a dokonce se zdá, že když se roku 1936 sám stal ředitelem této instituce, ztratil s Novákem spojení. Neztratil jej

6 Využijme této příležitosti k přetištění závěrečné poznámky této kritiky, která je i na počátku XXI. století stále aktuální: „Autoři článku o českých věcech v cizích listech by měli neustupně vyžadovati korektury svých statí, aby přehlédli jména vlastní. U Rutteho např. čteme Karl Hynek Machar, Svatopluk (rozuměj Čech), Zever, Klavacek, Medekan, Franz Stramek; jediná tiskova revize by vše spravila.“

7 PNP, fond A. Novák, LA 6/91,002275.

8 PNP, fond A. Novák, LA 6/91, 03517.

9 „Je viens de terminer la lecture de la traduction que M. Tilser a faite de votre esquisse d'une histoire de la littérature tchèque. [...] Il serait question de publier votre ouvrage dans la collection de l'Institut d'Etudes slaves.“ PNP, fond A. Novák, LA 6/91, 6711.

však s Jelínkem.¹⁰ Novákův fundovaný přehled české literatury, tolik kritický k výhradně nacionální interpretaci českého písemnictví, nebyl francouzské veřejnosti nikdy zpřístupněn a byl dost často špatně interpretován malou elitou, která měla přístup k české verzi: tak píše mylně Michel-Léon Hirsch, v úvodu ke svazku svých (mimochodem hezkých) překladů Březinových básní (1935), o *Přehledných dějinách literatury české* jako o díle pozitivistickém, když je prezentuje jako „českého Lansonu“ (literární historik Gustave Lanson, jehož příručky byly nejvíce rozšířeny ve francouzských školách, je běžně považován za představitele suchopárného, historického, málo inspirujícího pohledu na literární díla).

Několik Novákových studií ve francouzštině však přece jen vyšlo v *Revue française de Prague*, orgánu Francouzského institutu (Novák 1929, 1932, 1935). Pozastavme se u poslední z nich: *Le génie de la littérature tchèque*, vyd. 1935, ale již dříve publikovaný v němčině a češtině (Novák 1930, 1931). Byť krátká, je to stať neobyčejně výstižná, zvláště pro velmi subtilní způsob, jakým Novák pojednává problém civilizační příslušnosti české kultury a choulostivou otázku jejího „slovanství“: „Vzdělaný cizinec, který opětovně pozoruje, kterak politické, historické a filologové zařazují národ český do slovanské pospolitosti, cítí se nutkán k otázce, zda české písemnictví obsahuje ony hodnoty, pro něž literatura ruská a polská [...] požívají pozornosti světové. [...] Odpověď, kterou na tyto otázky literární dějepis dává, zní značně zdrženlivě [atd].“¹¹

Shodou okolností vyšla tato stať pouze v *Revue française de Prague*, vydávané, jak již z názvu vyplývá, v Praze. Byl to časopis sice slušné úrovně, nebyl však určen k vědeckým účelům: jeho financování ze státního rozpočtu mu stanovilo roli spíše politickou. Ironií osudu vyšly Novákovy články, jimiž mohla být zjednodušená představa české literatury zprostředkovaná Jelínkem překonána, v periodiku, jehož metoda spočívala na podobných „jiráskovských“ či „jelínkovských“ zásadách. Byla to jistě pouhá epizoda v literárním životě, ale její důsledky se staly pro percepci české literatury ve frankofonních zemích svým způsobem osudnými. Zde byla totiž ještě donedávna vnímána převážně prizmatem Jelínkových prací ze 30. let, a tudíž pokládána za pouhý výraz národního principu, když ne za literaturu výhradně militantní (Galmiche 2000). Není pochyb, že by publikace Novákových prací – ať již *Českého písemnictví z ptací perspektivy*, nebo pochopitelně *Přehledných dějin literatury české* – byla mohla zvrátit tuto předjatou a jednostrannou představu.

Za převod do češtiny děkuji M. Theinhardtové.

¹⁰ Mazon, tehdy již profesor Collège de France, vskutku věnuje *Histoire de la littérature tchèque* dlouhý článek v *Les Nouvelles littéraires*, 4. ledna 1936.

¹¹ Fr. znění: „Voyant que les politiciens, les historiens et les philologues rangent la nation tchèque dans la communauté slave, [les Tchèques] se sont posés la question de savoir si la littérature tchèque dispose des mêmes valeurs pour lesquelles les littératures russe et polonaise [...] jouissent d'une réputation universelle. [...] La réponse que permet de faire [...] l'étude de l'histoire littéraire tchèque doit être prudente. [Etc.]“ (s. 214-215). Rozdíl mezi českou a francouzskou verzí je zvláštní: zatímco si v české verzi tuto otázku klade „vzdělaný cizinec“, ve francouzské verzi si ji kladou „Češi“.

PRAMENY

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond *Arne Novák*, korespondence

LITERATURA

BAUMAL, Francis

1929 M. Hanus Jelínek et les françaises, *Revue française de Prague*

GALMICHE, Xavier

2000 Jak „Češi bojovali s negativními rysy svého charakteru“ aneb Receptce českého expresionismu ve Francii a příklad Hanuše Jelínka; in *Česká literatura na konci tisíciletí*, Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, Edice K, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2001, s. 325-334

KNOESL, Bohuslav – HEIDENREICH, Julius – LIŠKUTÍN, Ivo – JIRÁT, Vojtěch – ROSENDORFSKÝ, Jaroslav aj.

1940 In memoriam Arne Nováka. Sborník k prvému výročí úmrtí Arne Nováka (Praha Melantrich)

NOVÁK, Arne

1909–1910 Francouzské informace o české literatuře, *Přehled 8*,–1910, s. 497–498

1912 Francouzská kniha o české literatuře, *Přehled 10*, 19. 4. s. 505

1913 La beauté de Prague, přeložil Hanuš Jelínek, *Les Annales des nationalités 2*, s. 342–353

1922 L'art libre o českém písemnictví, *Lidové noviny 30*, 2. 4.

1927 recenze *Etudes Tchécoslovaques* Hanuše Jelínka (1927), *Český časopis historický 33*, s. 211

1929 Sur Dobrovský, *Revue française de Prague 8*, s. 387–396

1930 Der Geist der tschechischen Literatur, *Slawische Rundschau 2*, s. 561–579

1931 Duch české literatury; *Literární noviny 5*, č. 1–2

1932 Goethe et les Tchèques, *Revue française de Prague 11*, s. 93–106

1934 Hanuš Jelínek, in *Ottův slovník naučný nové doby*, *Dodatky III*, 1, s. 170–171

1935 Le génie de la littérature tchèque, *Revue française de Prague 14*, s. 145–152, 201–216

VODIČKA, Felix

1940 Západní orientace v nové české literatuře, in *Strážce tradice. Arnu Novákovi na památku* (Praha – Olomouc: Fr. Borový – R. Promberger)

**„UNE CAMPAGNE DE TRENTE ANS LIVRÉE AU
SERVICE DE LA LITTÉRATURE TCHÈQUE“
Hanuš Jelínek vu par Arne Novák**

Comment parler de la littérature tchèque à l'étranger, et surtout en France? Cet article tente de caractériser les conceptions en grande partie antithétiques que se font de cette mission deux personnes par ailleurs liées par des rapports d'amitié, Arne Novák et Hanuš Jelínek. L'écrivain Hanuš Jelínek (1878–1944) devint en effet durant l'entre-deux-guerres le propagateur „numéro un“ de la culture tchèque en France (il est auteur notamment de *La littérature tchèque contemporaine*, 1912, *Études tchécoslovaques*, 1927 et de *l'Histoire de la littérature tchèque* 1930, 1932, 1935). Il est intéressant de suivre les critiques que Novák publia au sujet de ces ouvrages et, comme le lui dit Jelínek dans une de ses lettres, de la «campagne de Trente Ans» qu'il a «livrée au service de la littérature tchèque». En les comparant, on sent en effet que Novák mûrit progressivement un certain désaccord quant à la façon dont son ami assume sa charge d'ambassadeur culturel en France, et formule contre lui le reproche de déformer la matière professée en fonction d'options idéologiques.

Peut-être cette évolution a-t-elle été favorisée par les ambitions institutionnelles des deux hommes, Novák – dont la vision de la culture tchèque est incomparablement plus large que celle de Jelínek – constituant pour ce dernier un rival potentiel. Mais les tentatives du slaviste français André Mazon pour éditer publier par l'institut d'Etudes slaves la version française de l'ouvrage d'Arne Novák *La littérature tchèque à vol d'oiseau* (*České písemnictví s pračtí perspektivy*, 1920) n'aboutiront à rien, et les seules études de Novák éditées en français seront publiées par la *Revue française de Prague*. C'est un événement mineur de la vie littéraire, mais ses conséquences sont importantes dans la perception de la littérature tchèque dans les pays francophones, qui s'est longtemps limitée aux ouvrages de Jelínek. Nul doute que la publication des ouvrages de Novák – qu'il se fût agi de la *Littérature à vol d'oiseau* ou de son monumental *Panorama de la littérature tchèque* – eût modifié cette image somme toute partielle et partielle.

